

Русин Русинов

**КНИЖОВНИКЪТ ТОДОР ШИШКОВ — РАДЕТЕЛ ЗА ТЪРНОВСКАТА
КНИЖОВНОЕЗИКОВА И ПРАВОПИСНА ШКОЛА**

През третата четвърт на XIX в. Тодор Шишков (1833—1896) е един от популярните и авторитетни учители, книжовници, читалищни и културни дейци, въпреки че днес името му остава в сянката на други, по-заслужили възрожденци, и най-вече в сянката на създателите на Търновската книжовноезикова и правописна школа Никола Михайловски и Иван Момчилов.

Тодор Николов Шишков е роден на 27 май 1833 г. в Търново. Завършва местното училище и продължава учението си в Елена (1849—1851) при учителите Н. Михайловски и Ив. Момчилов. Отначало е учител в Търново (1851—1852), а след това в Ст. Загора (1856—1861), където освен просветна развива още културна и обществена дейност. Обновява старозагорското училище в духа на еленската "даскалоливница", организира празнуването на деня на светите братя Кирил и Методий, абонира читалището за изданията "Полярна звезда" и "Колокол", участва в борбата срещу униатството. От 1862 до 1865 г. учи във Франция — отначало във Версайския институт за учители, а сетне в Сорбоната и в Колеж дьо Франс. Като стипендиант на П. Берон една година (1866) е слушател и във филологическия факултет на Пражкия университет. Още по време на престоя си във Франция, подпомогнат материално от виенски българи, започва да събира материали за историята на българите; от тези години е сътрудничеството му в Херценовия "Колокол", както и в някои други издания (напр. в "Чех"). Чрез сътрудничеството си в прогресивни чужди издания той се стреми да привлече вниманието на европейската общественост към участта на българите под османско владичество.

След като се връща в България, Т. Шишков учителствува в Сливен (1866—1868), Търново (1868—1870, 1874—1877) и в българското училище в Цариград (1872—1873). През 1870 г. основава частно училище в Търново за завършилите петокласното училище с оглед на бъдещото им постъпване в чуждестранни университети.

Т. Шишков има съществени заслуги към българското образование преди Освобождението. Работи за приобщаването му към европейското образование, съставя учебници и учебни помагала, като включва в тях новоучебно съдържание, дейно участва в изработване на училищен правилник за търновските училища

(1874), разисква въпроса за откриване на духовно училище в Търново, провежда изпити за кандидати за Петропавловската семинария край Ляковец и пр.

Книжовната дейност на Т. Шишков е разнообразна, но все пак основно място в нея заемат учебниците и учебните помагала: "Малка енциклопедия или първоначални познания за децата" (1857, три изд.), "Първа храна на здравият чоляшкий ум, школка и домашна книга за децата" (1860), "Наръчен учебник за начална математика в три курса" (1869), "Начална българска граматика" (1872), "Елементарна словесност в два курса" (1873), "История на българския народ" (1873). В литературния и културния живот на българите той се включва с преведената от него историческа драма "Велизарий" (1873) и с побългарената комедия "Не ще може или глезен Мирчо" (1873). Високообразована личност, Т. Шишков превежда от гръцки, френски и руски език. Сътрудничи с преводи, със статии, стихотворения и други материали в много периодични издания — "Български книжици", "Цариградски вестник", "България", "Дунавски лебед", "Право", "Читалище", "Македония", "Турция". Немалко учебници и преводи на Шишков остават в ръкопис: алгебра, геометрия, начални уроци по физика, малка физиология в две части, зоология, начала на козмографията, начална етика, преводите на "Странствованията на Телемаха", "Велизарий" (роман от Мармонтел). Т. Шишков допринася да се утвърди изучаването на френски език в нашите училища, но за съжаление съставените от него учебни помагала остават в ръкопис: скратение на френската граматика, разговори българо-френски, "Малък Робинзон" (в превод от руски на български и френски) — помощна книжка за изучаващите френски език.

Въпреки че в духа на времето Т. Шишков се проявява като учебникар енциклопедист, все пак той е най-пристрастен към хуманитарните науки — история и филология. Пропагандира възгледите на Ю. Венелин за народното творчество, сам събира и публикува български народни песни — "Из сборникът на Т. Н. Шишкова" (Бълг. книжици, 1858, кн. 10, 11, 14, 18). Не един път се изказва за народностното и езиковото единство на българите от географските области Мизия, Тракия и Македония. Като се позовава на Ст. Веркович, Т. Шишков посочва в историята си, че Македония е населена със славянски племена от българската група и че те говорят български език. Преводът на драмата "Велизарий" той посвещава "на сичките читалища по България, Тракия и Македония", т. е. на читалищата от тези области, които са населени с българи и в които се говори български език.

Задачата ми в тези бележки е преди всичко да обърна внимание върху книжовноезиковите възгледи на Т. Шишков и върху конкретната му книжовноезикова, правописна и кодификаторска дейност, с която подкрепя и разширява полето на приложение на нормите на Търновската книжовноезикова и правописна школа.

За приобщаването на Т. Шишков към Търновската школа имат значение няколко обстоятелства: първото е, че е роден в Търново и с майчиното си мляко засуква търновската реч, която принадлежи към балканските говори, а те според

книжовника представляват "по-гладко и чисто от архаизми и неологизми" наречие в сравнение с останалите наречия (вж. "Наръчен учебник за начална математика в три курса," Виена, 1869, с.7); второто обстоятелство е, че учи в Елена при Никола Михайловски и Иван Момчилов, създателите на Търновската книжовноезикова и правописна школа, възприема препоръчваните от тях норми и ги разпространява чрез книжовна и преподавателска дейност. Не бива да се изключва и отношението му на признателност към Петър Берон, автора на "Рибния буквар", чийто език се намира в приемствена връзка с езика на дейците от Търновската школа.

Т. Шишков се включва в обсъждане на книжовноезикови проблеми още в края на 50-те години. През 1857 г. в "Цариградски вестник" (бр. 320 и 321) е отпечатана статията на Н. Михайловски "За новобългарския език". На следващата година в "Български книжици" се появяват "Писма за някои си мъчноти на българското правописание" (и отделно изд.) от Г. Кръстевич, в които се разискват въпросите за азбуката, за члена, за падежите и за глаголите. Пак през 1858 г. излиза от печат и "Основа за българска граматика" от Йоаким Груев, в която се кодифицират нормите на Пловдивската школа.

Студията на Т. Шишков "За българската книга или за азбуката и правописанието на новобългарския език" (Бълг. книжици, 1859, кн. 21, с. 680—687; кн. 22, с. 724—730; кн. 23, с. 782—793) повдига въпросите за азбуката, за падежите и за члена. Очевидно тя е непосредно свързана с публикуването на писмата на Г. Кръстевич и с отпечатването на граматиката на Й. Груев. Задачата на Шишков е не само да защити позицията на Н. Михайловски от статията му "За новобългарския език", но и да посочи допълнителни доводи в полза на тази линия в нашето национално езиково строителство. След доста обстоен преглед на историята на българското писмо, доведен до приемането на гражданската азбука у нас, Шишков се изказва за умерено-традиционен правопис, взема отношение към някои фонетични въпроси (редукция на неударени широки гласни, ятова гласна, запазване на краесловно ударено *a* в съществителни имена от ж. род в ед. число — *мома*, *глава* и др.), след което преминава към въпросите за падежите и за члена. Т. Шишков твърди, че в българския език са опазени формите само за именителен и за звателен падеж и отчасти, т. е. при някои имена, за винителен и за дателен падеж; останалите падежни форми са отпаднали. Това гледище е напълно в духа на становището на Н. Михайловски. Отношението на Т. Шишков към члена е положително, като към една от същностните черти на българския език. Освен това той предлага и кодификация на членните морфеми: *-ът* (според тогавашната традиция — *-тъ*) за имената от м. род ед. число, т. е. приема се само пълен член, *-тъ* за имена от мъжки и женски род в мн. число, прилагателните от м. род ед. число се членуват с *-ият*, напр. *добрия-тъ*. Студията на Т. Шишков надхвърля изискванията за един обзор върху българската азбука и правопис и получава характер на граматически трактат, в който се разискват различни въпроси във връзка с устройството на националния български книжовен език.

В предговора към книгата "Първа храна за здравият чоляшкий ум, школка и

домашна книга за децата" Т. Шишков отново разглежда правописни и езикови въпроси: за азбуката и нейния състав, за члена, за падежите, както и някои фонетични въпроси. Тук по-обстойно се изясняват условията за яков и екав изговор на "променливо я", като се следва правилото, дадено от Н. Михайловски. Правилно е наблюдението на Т. Шишков, че в едни говорни области се употребява само пълен член, а в други говорни области — само кратък член. Според него в речта не се разграничава пълен от кратък член според синтактичната служба на името. Изхождайки от това, той си служи само с пълен член при имената от м. род в ед. число.

Не мога да не обърна внимание, че още в началото на 60-те години Т. Шишков посочи едно от съществените различия между Пловдивската и Търновската школа — мястото на **ъ** в съчетание със сонорните **р** и **л**, т. е. само **ръ**, **лъ** или **ръ**, **лъ/ър**, **ъл**. "Да ма прощават читателите, като са принуждавам тъй да наричам нашите, от които едни пишат по български, други по блъгарски — и с туй искат да направят литературна партия за българский и блъгарский език!" (с. 11, под линия).

В завършен вид книжовноезиковите и правописните възгледи на Тодор Шишков се намират в "Начална българска граматика". Тя излиза от печат четири години след Иван-Момчиловата "Граматика за новобългарския език" (1868), на която той се позовава и която определя като най-добрата българска граматика. Т. Шишков споделя, че имал готов учебника си още през 1854 г. и по него преподавал с успех в Ст. Загора, Сливен, Търново. "Имах следователно време често да го преработвам, ръководим от науката и от дълговременния опит, като земах во внимание сичките почти издадени до сега на езика ни граматически учебници, особено на Момчилова, с който и този някак е срещнат, за да бъде преподаването на матерния ни език еднообразно както в по-долните, тъй и в по-горните класове на народните училища" (с. IV-V).

В предговора към граматиката си Т. Шишков отдава почит и внимание към Ив. Момчилов и Н. Михайловски като създатели на Търновската школа. Нейното начало се поставя с учебника на Ив. Момчилов "Писменница на славянския език" (1847). "Защото, ако и да не е назначен за новобългарския език, този учебник обаче най-много спомогна да начнем да пишем езика си по свойственото му устройство" (с. III). И още: "Тук аз не мога да не изразя искрена признателност към учения наш съотечественик, г-на Н. Михайловскаго, у когото много съм са ползвал за плана на тази граматика, като ми е развързал в същото време и някои сумнителни въпроси по етимологическата ѝ част" (с. VI).

Желанието на Т. Шишков е да състави по-елементарен учебник по граматика в сравнение с Момчиловата, който да бъде достъпен за малките деца; Момчиловата граматика остава да бъде ползувана в горните класове. "Начална българска граматика" излиза от печат в издателското и книжарско сдружение "Момчилов и с-е", на което е бил член и Шишков.

"Начална българска граматика" е второто граматическо съчинение след Момчиловата "Граматика за новобългарския език", в което се кодифицират

нормите на Търновската школа.

1. След съгласните **ж, ч, ш** се пишат **а** и **у**: *шапка, чудо, чувство, жаба* и др.

2. На мястото на стб. **а** има **е**: *месо, клетва, пет* и др.

3. Не се разграничават писмено именителен от косвен падеж (както е при Пловдивската школа) при имена от женски род ед. ч.

4. Групи **ър, ъл/ръ, лъ**, напр.: *върх, върхове, грък, гърци, мълча, мъчна*.

5. Мекост на съгласната пред окончанието за 1 л. ед. число и 3 л. мн. число сегашно време при глаголи от II спрежение, напр.: *губѣх — губѣхт, славѣх — славѣхт* и др.

6. Образуване на бъдеще време с частица **ще**, напр.: *ще родѣх, ще загубѣх, ще облизѣх, ще издоѣх* и т. н.

7. Окончание **-и** за мн. число при многосрични съществителни и при елови причастия: *шивачи, орачи, копачи, дошли, ходили* и др.

8. Членуване на имената от м. и ж. род в мн. число с **-те (-тѣ)**: *орачитѣ, копачитѣ, женитѣ, младитѣ, хубавитѣ* и др.

9. Членуване на прилагателните имена в м. род ед. число с **-ият, (бѣйтъ), -ия**, напр.: *правѣйтъ, правѣя, младѣйтъ, младѣя* и др.

10. Енклитични местоименни форми: **ма, та, са** (както се изговарят в търновския говор).

Характерно е, че в граматиката на Т. Шишков се допускат и някои варианти. Кодифицират се енклитичните форми **ма, та, са**, но се допускат и формите **ме, те, се**. Наред с основните форми **той, тя, то, те** на личното местоимение за 3 л. ед. ч. се допускат и западните форми **он, она, оно, они**.

Т. Шишков е убеден, че в основата на книжовния език ще се наложи наречието на "отсам планинските българи", "на българите в Североизточна България" ("Начална математика", с. 7). "Струва ми са, че рано или късно туй наречие ще земне върх над другите, като по-гладко и чисто от архаизми и неологизми, две погрешности, които най-много бъркат в ясността на всеки език" (пак там, с. 7). Схващането, че в основата на нашия книжовен език трябва да бъде положено наречието, което е "най-чисто и гладко", се споделя и от други книжовници, но тук има едно уточнение — чисто откъм "архаизми и неологизми". Тъй като не се диференцира ясно "наречие" от "писмен език", очевидно става дума за речта на книжовници, които използват архаични форми (това се отнася и за дейците на Пловдивската школа). Не е ясно обаче как да се разбират "неологизмите", но вероятно се има предвид опазване на родния език от ненужни чужди влияния.

Т. Шишков отхвърля архаичните елементи в строежа на националния български книжовен език. Това е едно от изискванията на Търновската книжовна школа. Той търси съвременните форми с общобългарска употреба или формите с много широка приложимост. Като съратник на Н. Михайловски и Ив. Момчилов допринася за разпространяване и утвърждаване на нормативния модел на Търновската школа. Това е неговата голяма заслуга в историята на нашето национално езиково строителство.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Д. Цанев.** Тодор Шишков. — В: Радетели за просвета и книжнина. Съставителство и редакция: Н. Жечев, Ив. Сестримски. С., 1986, 265—272 (вж. тук и друга библиография).
2. **Хр. Първев.** Създатели и творци на българското езикознание. С., 1987, с. 342.
3. **Речник** на българската литература. III том. С., 1982, с. 609 (вж. и друга литература за Т. Шишков).